

Хальота Андрій Іванович, провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України, кандидат юридичних наук, доцент

ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Сучасний етап розвитку Української держави характеризується безпрецедентними викликами у сфері національної безпеки та оборони, що пов'язані з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації, запровадженням правового режиму воєнного стану та необхідністю одночасного забезпечення ефективного функціонування сектору безпеки і оборони та дотримання демократичних принципів організації державної влади. У цих умовах особливого значення набуває демократичний цивільний контроль як конституційно визначений механізм забезпечення підконтрольності та підзвітності суспільству і державі інституцій, що діють у сфері національної безпеки та оборони України.

Демократичний цивільний контроль у сучасній правовій доктрині розглядається як сукупність політичних, правових, організаційних та інституційних механізмів, спрямованих на забезпечення функціонування сектору безпеки і оборони відповідно до принципів верховенства права, законності, прозорості та відповідальності [1, с. 14]. Його сутність полягає у недопущенні автономізації військової влади, забезпеченні дотримання прав людини у діяльності силових структур, а також створенні системи стримувань і противаг у сфері безпеки та оборони [2, с. 7].

Конституційні засади демократичного цивільного контролю в Україні закріплені насамперед у статті 17 Конституції України, відповідно до якої захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави та справою всього Українського народу. Водночас Конституція прямо визначає, що Збройні Сили України та інші військові формування не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу [3]. Таким чином, Основний Закон держави закладає фундаментальний принцип підконтрольності сектору безпеки і оборони демократичним інститутам влади та суспільству.

Важливе значення у системі демократичного цивільного контролю має також принцип поділу державної влади, закріплений у статті 6 Конституції України. Саме він унеможливорює концентрацію владних повноважень у руках військових чи безпекових структур та забезпечує функціонування механізму стримувань і противаг між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. Верховна Рада України здійснює парламентський контроль за сектором безпеки і оборони через профільні комітети, затвердження державного бюджету, заслуховування звітів посадових осіб та реалізацію контрольних функцій [3].

Особливого значення демократичний цивільний контроль набуває в умовах воєнного стану, коли об'єктивно посилюється роль виконавчої влади, розширюються дискреційні повноваження військового командування та виникає необхідність оперативного ухвалення рішень у сфері оборони. Разом з тим саме в умовах війни суттєво зростають ризики надмірної концентрації влади, зниження прозорості управлінських процесів, обмеження парламентського контролю та звуження механізмів громадського нагляду. У цьому контексті демократичний цивільний контроль необхідно розглядати не як перешкоду ефективності сектору безпеки і оборони, а як необхідну умову його легітимності та суспільної довіри.

У міжнародній практиці сформовано декілька базових моделей демократичного цивільного контролю. Англосаксонська модель, характерна для США та Великої Британії, базується на провідній ролі парламентського та судового контролю. Континентальна європейська модель передбачає високий рівень інституціоналізації парламентського і урядового нагляду, а скандинавська модель орієнтована на принципи відкритості та широкого залучення громадянського суспільства [4, с. 52–54].

Досвід Сполучених Штатів Америки демонструє одну з найбільш комплексних систем демократичного цивільного контролю. Конгрес США має виключні повноваження щодо затвердження оборонного бюджету, контролю за діяльністю Міністерства оборони та розвідувальних органів, а також проведення парламентських слухань щодо діяльності силових структур. Особливого значення набуває діяльність спеціальних комітетів Палати представників і Сенату з питань розвідки, які мають доступ до секретної інформації та здійснюють постійний моніторинг діяльності спецслужб.

Крім того, у США функціонують незалежні інститути генеральних інспекторів, що здійснюють аудит та розслідування використання бюджетних коштів у військовій сфері. Зокрема, під час військових кампаній в Іраку та Афганістані були створені спеціальні інспекційні органи SIGIR та SIGAR, діяльність яких була спрямована на забезпечення прозорості використання ресурсів у зоні бойових дій [5, с. 118]. Така практика підтверджує, що навіть в умовах війни демократичний контроль може бути не лише збережений, а й посилений.

Важливим є й досвід Федеративної Республіки Німеччина, де парламентський контроль за сектором безпеки реалізується через інститут Уповноваженого Бундестагу у справах збройних сил

(Wehrbeauftragter). Даний інститут виконує функції незалежного парламентського омбудсмена у військовій сфері та має право безперешкодного доступу до військових частин, отримання скарг від військовослужбовців і підготовки спеціальних доповідей парламенту [6, с. 91]. Німецька модель також характеризується принципом обов'язкового цивільного керівництва Міністерством оборони, що спрямовано на недопущення політичної автономізації військових структур.

Польща, яка пройшла складний шлях трансформації сектору безпеки після падіння соціалістичної системи, створила ефективний механізм парламентського контролю через Комісію у справах спеціальних служб Сейму Республіки Польща. Відповідно до Регламенту Сейму комісія здійснює аналіз законодавства, оцінює діяльність спецслужб, розглядає бюджетні питання, заслуховує керівників спеціальних служб та здійснює контроль за дотриманням законності у сфері розвідувальної діяльності.

Особливої уваги заслуговує досвід скандинавських країн, насамперед Швеції та Норвегії, де демократичний цивільний контроль базується на принципах відкритості, прозорості та високого рівня довіри між суспільством і державою. У Норвегії функціонує спеціальний парламентський комітет з моніторингу діяльності служб розвідки, нагляду та безпеки, який здійснює постійний контроль за діяльністю спецслужб і має право проводити розслідування за скаргами фізичних та юридичних осіб. У Швеції важливу роль відіграють механізми громадського контролю, включаючи відкритість парламентських слухань та широкі можливості журналістських розслідувань у сфері оборони.

В умовах воєнного стану особливого значення набуває питання співвідношення безпеки та прав людини. Практика Ізраїлю демонструє можливість поєднання ефективної системи оборони держави із збереженням парламентського та судового контролю за діяльністю сектору безпеки. Верховний суд Ізраїлю має право переглядати рішення військового командування, а Кнесет здійснює контроль через спеціалізовану парламентську комісію з питань безпеки та оборони [7, с. 18]. Такий підхід дозволяє забезпечити баланс між потребами національної безпеки та захистом конституційних прав і свобод.

В Україні система демократичного цивільного контролю за сектором безпеки і оборони закріплена Законом України «Про національну безпеку України», який визначає суб'єктів такого контролю та основні механізми його реалізації [8]. Водночас сучасний стан функціонування цього механізму свідчить про наявність низки проблем, особливо в умовах воєнного стану.

Однією з ключових проблем є недостатній рівень парламентського контролю за діяльністю сектору безпеки і оборони. Закритий характер значної частини безпекової інформації, недостатня інституційна спроможність профільних комітетів Верховної Ради України та обмеженість механізмів доступу до інформації суттєво ускладнюють реалізацію контрольної функції парламенту. Крім того, недостатньо ефективними залишаються механізми зовнішнього аудиту та моніторингу використання бюджетних коштів у сфері оборони.

Іншою важливою проблемою є недостатній рівень інституціоналізації громадського контролю. Попри активну роль громадянського суспільства у підтримці сектору безпеки і оборони після 2022 року, законодавчі механізми його участі у формуванні та моніторингу безпекової політики залишаються недостатньо розвиненими. Водночас міжнародний досвід свідчить, що саме участь незалежних аналітичних центрів, громадських організацій та медіа є важливою складовою ефективного демократичного цивільного контролю [1, с. 87].

Перспективи розвитку демократичного цивільного контролю в Україні мають бути пов'язані насамперед із подальшою імплементацією стандартів НАТО та ЄС. Доцільним видається посилення парламентського контролю шляхом розширення повноважень профільного комітету Верховної Ради України, створення незалежних інспекційних структур за аналогією з американськими генеральними інспекціями, а також запровадження інституту військового омбудсмена за прикладом Німеччини.

Важливим напрямом удосконалення системи демократичного цивільного контролю має стати також розвиток цифрових механізмів прозорості та аудиту у сфері безпеки й оборони. Досвід Естонії демонструє, що використання електронних систем моніторингу бюджетних витрат та цифрових інструментів парламентського контролю дозволяє суттєво підвищити ефективність нагляду навіть в умовах обмежених ресурсів.

Отже, демократичний цивільний контроль в умовах воєнного стану набуває особливого значення як гарантія збереження демократичного характеру держави, дотримання принципу верховенства права та забезпечення балансу між ефективністю сектору безпеки і оборони та правами людини. Подальший розвиток цієї системи в Україні має здійснюватися на основі комплексного поєднання національних конституційних засад, міжнародних стандартів НАТО та ЄС, а також передового зарубіжного досвіду функціонування демократичних механізмів контролю у сфері безпеки та оборони.

Список використаних джерел

1. Fluri P., Johnsson A., Born H. *Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices*. Geneva, 2003. 198 p.
2. Kuehn D., Croissant A. *Civilian Control of the Military and Democracy*. London : Oxford University Press, 2023. P. 1–19.
3. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Kummel G., Cottey A., Edmunds T., Forster A. Democratic Control of the Military in Post-Communist Europe. Slavic Review. 2004. 62(1). 145 p.
5. Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR). Quarterly Report to the United States Congress. Washington, 2021. 214 p.
6. Wim F. van Eekelen. Democratic Control of Armed Forces: The National And International Parliamentary Dimension. Geneva : DCAF, 2002. 167 p.
7. Cohen A. The Israeli Supreme Court's Political Role in Matters of National Security (February 3, 2014). DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2390411>
8. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

Хахановський Валерій Георгійович, професор кафедри інформаційних технологій навчально-наукового інституту права та психології НАВС, доктор юридичних наук, професор

ОСНОВНІ СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

Закон України «Про інформацію» (ст. 1) встановлює правила у сфері створення, накопичення, отримання, утримання, застосування, розповсюдження, оборони та захисту інформаційних даних. Згідно з цим законом, захист інформації охоплює комплекс правових, управлінських, організаційних, технічних та інших дій, що спрямовані на забезпечення збереження та неушкодженості інформації, а також належний порядок її отримання [1].

Широке впровадження інформаційних технологій спричинило розповсюдження величезних обсягів інформації у комунікаційних та обчислювальних мережах. У той самий час, помітно зросли можливості для несанкціонованого доступу до інформації через передові технічні пристрої.

Початок розвитку захисту інформації, як спроби приховати інформацію від сторонніх поглядів, можливо віднести до V століття до н.е., коли давньогрецький історик Геродот ввів концепцію тайнопису (криптографії). Сьогодення інформаційної безпеки як науки акумулює багато площин та сфер, ключовими з яких є: «інформаційна безпека держави», що обіймає центральні вектори загальнодержавного захисту інформації. До них належить створення моделей загроз інформаційній безпеці країни та протидія їм (охорона державних та військових таємниць, систем урядового зв'язку, гарантування інформаційної безпеки особи, судочинства, забезпечення інформаційної незалежності та ін.); технічний захист інформації; криптографічний захист інформації. Також існує стеганографічний захист інформації.

Інформаційна безпека у державних органах влади зосереджена на захисті цілісності інформації, яка використовується в їхній діяльності, і має специфічні риси. Передусім, це стосується інформації, яка містить державну таємницю. Окрім того, важливий захист для конфіденційних відомостей у автоматизованих системах, засобах зв'язку та в робочих областях підрозділів. Державні органи влади також повинні бути відповідним чином захищені від дезінформаційних впливів.

Відтак, варто зазначити, що згідно з законодавчими актами України, інформація розглядається як об'єкт права. При кваліфікації правопорушень, де предметом зазіхання виступає інформація (накшталт державної чи комерційної таємниці), допустимо використовувати весь комплекс наявних засобів захисту – не лише цивільного та адміністративного, але й кримінального права.

Основні принципи технічного захисту інформації визначені у «Концепції технічного захисту інформації в Україні». В державних установах розроблено нормативно-правові акти, що визначають порядок організації, нагляду та реалізації робіт, застосування засобів захисту інформації, їх інспектування, атестації, надання ліцензій та дозволів.

Серед загальнодержавних актів щодо технічного захисту інформації можна назвати: ДСТУ 3396.0-96. Захист інформації. Технічний захист інформації. Основні положення; ДСТУ 3396.1-96. Захист інформації. Технічний захист інформації. Проведення робіт; Тимчасові рекомендації з технічного захисту інформації від витоку по каналах побічних електромагнітних випромінювань та наводок (ТР ТЗІ ПЕМВН-95).

Отже, можна визнати, що нормативно-правова основа з питань гарантування безпеки та захисту інформації в Україні загалом сформована та поступово розвивається. Разом з тим, у питанні безпосереднього забезпечення безпеки та захисту інформації в інтегрованих банках даних державних органів влади України, нормативно-правове регулювання потребує значного покращення та подальшого вдосконалення.

Стрімкий поступ інформаційних і комунікаційних технологій кардинально змінює світ. Вільний та відкритий кіберпростір розширює горизонти свободи та можливостей для кожного, збагачує суспільство в цілому, відкриваючи двері до нового глобального інтерактивного ринку ідей, досліджень та інноваційних рішень. Це стимулює відповідальну та ефективну роботу владних структур, активне залучення громадян до управління державою, вирішення питань місцевого значення, забезпечення публічності та прозорості влади, тим самим сприяючи запобіганню корупції.